

Такий розвиток подій поставив перед лідерами Центральної ради дилему – як реагувати на подібну байдужість (якщо не погано приховувану ворожість) до їх установи російських можновладців і примусив її провідників вдатися до активних політичних заходів. Невдовзі буде проголошено I Універсал Центральної ради і створено перший український уряд – Генеральний секретаріат. В ньому грошовими справами (тепер вже автономної України) буде відати генеральне секретарство фінансів. Розпочинався новий відрізок історичного шляху української революції, новий етап пошуку розв'язання фінансової кризи в країні, від успіху яких, як показало найближче майбутнє, багато в чому залежала доля української державності.

Сацький П.В. (Київ)

**МИРНИЙ ДОГОВІР МІЖ УКРАЇНОЮ
І ЛИТВОЮ 14 лютого 1921 р.
(передумови і політико-правове значення)**

У статті аналізуються передумови і політичні наслідки підписання між Радянською Україною і Литвою мирного договору.

Українсько-литовські відносини у 1919-1921 рр. слід розглядати як складову частину процесу інтеграції держав, що утворилися після розпаду Російської імперії у 1917 р., у систему міжнародних відносин та легітимізації урядових структур цих держав на міжнародній арені. Після завершення Першої світової війни відбувався процес становлення системи міжнародного права й міжнародних відносин адекватної політичній ситуації у повоєнному світі. Тому українсько-литовські відносини треба розглядати не лише в контексті міжнародних відносин та політичних процесів на території колишньої Російської імперії, а й у Центральній Європі. Польща, держава до складу якої увійшли території колишнього Царства Польського, адміністративної одиниці Російської імперії, була фундатором та активним учасником формування системи міжнародних відносин у Центральноєвропейському регіоні. Україна й Литва межували з Польщею і в період між двома світовими війнами мали складні територіальні й прикордонні відносини з цією державою. Слід розглядати українсько-литовські відносини також у контексті формування системи міжнародних відносин у світі та в контексті становлення й удосконалення Версальської системи повоєнного устрою світу.

Відносини України з державами, що утворилися на території колишньої Російської імперії й не увійшли до складу СРСР, зокрема з Литвою, у період між двома війнами мають велике значення з огляду на

те, що завдяки їм реалізувалася процедура інтеграції в систему міжнародних відносин і здобуття міжнародного статусу, відмінна від встановленою Версальською конференцією 1919-1920 рр. Уклавши договір у 1921 р., яким було врегульовано торговельно-кредитні, військові й консульські відносини, Україна й Литва фактично визнали легітимним спосіб здобуття статусу суб'єкта міжнародних відносин обома країнами, врегулювали питання правонаступності колишньої Російської імперії й розподілу відповідальності за її міжнародні зобов'язання, а також заклали підвалини специфічної системи відносин у Центральноевропейсько-прибалтійському регіоні Європи і завдяки українсько-литовським відносинам СРСР опинився у цій системі відносин. Ключову роль у ній відігравала Польща, з цією державою розбудовували прикордонні відносини як Литва, так і УСРР. Щодо Східної Галичини, то слід зазначити відмову УСРР від претензій на ці території, прте Польща систематично порушувала деякі умови Ризького мирного договору 1921 р. і з цих фактів СРСР зробив певні висновки, котрі послаблювали легітимність Ризького договору й про це СРСР наголошував у дипломатичному листуванні з польським Міністерством закордонних справ. До специфічної Центральноевропейсько-прибалтійської системи міжнародних відносин долучалася також і Німеччина, особливо з укладенням у 1922 р. Рапалльського договору з РСФРР і поширення його дії на інші союзні республіки. Факт анексії Польщею Віленської області було відображено в Українсько-Литовському договорі 1921 р., у Ризькому 1921 р., він мав велике значення і для радянсько-німецьких стосунків, оскільки торговельні відносини між Німеччиною й радянськими республіками мали відбуватися за посередництва Польщі, користуючись Віленськими транспортними шляхами, прокладеними Російською імперією через територію Віленської області (історично територія колишнього Великого князівства Литовського).

Питанню українсько-литовських відносин у роки української революції надавали уваги вітчизняні дослідники¹, а також іноземні, зокрема, найцікавішими є результати дослідників радянського періоду². Але політико-правовому значенню мирного Договору між УСРР і Литвою 1921 р. надано мало уваги, оскільки зовнішньополітичний курс українського радянського уряду перебував у ключі курсу РСФРР.

Тому **потребують** дослідження й аналізу ключові аспекти становлення українсько-литовських відносин у 1919-1921 рр. Зокрема такі як: процедура інтеграції України й Литви в систему міжнародних відносин у 1917-1919 рр. та її наслідки в подальшому процесі становлення міжнародного статусу цих країн; особливості відносин обох

¹ Нариси з історії дипломатії України / О. І. Галенко, Є. С. Камінський, М. В. Кірсенко та ін. / Під ред. В. А. Смолія. – К., 2001; *Купчик О.* Зовнішньополітична діяльність уряду УСРР (1920-1923 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2005.

² *Гессен С.* Окраинные государства. Польша, Финляндия, Эстония, Латвия, Литва. – Л., 1925.

республік із відновленою Польською державою та їх значення у подальшому договірному врегулюванні українсько-литовських відносин; дослідження практичного значення врегулювання та визнання УСРР і Литвою територіальних меж обох суб'єктів, військових, консульських та торгово-фінансових відносин для формування системи міжнародних відносин у Центральноевропейсько-прибалтійському регіоні і, відповідно, для статусу України у системі міжнародних відносин.

У 1919 р., паралельно з роботою Версальської конференції, за юрисдикцію на території Української Народної Республіки (а ці території було чітко окреслені в Третьому Універсалі Української Центральної ради від 10 листопада 1917 р.¹) вели боротьбу три політичні сили: РНК проголошеної у березні 1919 р. УСРР; Директорія УНР, котра прагнула зберегти за собою цілковиту правонаступність УНР, проголошену Третім Універсалом Української Центральної ради, тоді як РНК прагнула зберегти за собою правонаступність лише частини політичної спадщини УНР, проголошеної Третім Універсалом, а також Добровольча армія А. Денікіна, політичне керівництво котрої не визнавало УНР і легітимності створення радянського принципу конструювання владної вертикалі та прагнуло до відновлення законності й порядку на території колишньої Російської імперії. Задекларована політичним керівництвом Добровольчої армії мета її боротьби мала створити умови для встановлення легітимної політичної системи й конструкції влади на території колишньої Російської імперії в її правовому полі, врегулювати статус територій колишньої імперії в системі міжнародних відносин.

У складному процесі боротьби за владу на українських територіях в 1919-1921 рр. надзвичайне значення мало встановлення дипломатичних відносин та визнання протиборствуючих урядових структур з боку іноземних держав, особливо країн Антанти. Зважаючи на повоєнний динамізм у процесі формування системи міжнародних відносин будь-який акт міжнародно-правового значення давав змогу й перспективу для уряду, котрий поширював фактично свою юрисдикцію на певну територію колишньої імперії, здобути статус суб'єкта міжнародного права, створюючи правовий прецедент. А правовий прецедент у складних реаліях повоєнної системи міжнародних відносин ставав найвагомішим аргументом для правового закріплення політичних наслідків як Першої світової війни, так і численних локальних воєн на територіях колишніх імперій, які припинили існування із завершенням світової війни. Прецедентами у своїй дипломатії оперували як учасники мирних переговорів у Версалі, так і уряди, які виникли на території колишньої Російської імперії у переговорних процесах між собою, прагнучи створити й юридично закріпити для себе надійну правову базу в системі міжнародних відносин.

¹ Третій Універсал Української Центральної ради. 7 (20) листопада 1917 року // Мазепа І. Україна в огні і бурі революції. – К., 2003. – С. 513-515.

Особливе місце у створенні політико-правового підґрунтя цього прагнення було намагання закріпити свою юрисдикцію для фактично існуючого уряду на певній території, причому, щоб факт юрисдикції було відображено у документах надійної міжнародно-правової ваги¹.

Такі політичні дії були характерними для процесу становлення державності України й Литви у 1919-1921 рр. Території обох держав утворилися в процесі революційних перетворень у правовій та адміністративно-територіальній системі Російської імперії у 1917 р. Зважаючи на багатовладдя у цих національно-адміністративних утвореннях на листопад 1917 р. – березень 1918 р. важливе місце в процесі державницького становлення як України, так і Литви посідали процеси загальносвітового правового значення, як, зокрема, початок мирного процесу на російсько-німецькому фронті, покладений перемир'ям між головнокомандуванням німецькими військами на фронті проти Росії та РНК у Петрограді від 9 грудня 1917 р.²

Доля як України, так і Литви була винесена на мирну конференцію у Брест-Литовську, котра розпочала роботу в грудні 1917 р. Україна була представлена делегаціями від Української Центральної ради й Виконавчого комітету рад України, обидві делегації намагалися обґрунтувати, що вони представляють проголошену Третім Універсалом Української Центральної Ради Українську Народну Республіку³. Литва ж була лише об'єктом у процесі мирних переговорів між Німеччиною та радянською Росією⁴. Не менш вагомий вплив на процес становлення українсько-литовських відносин мало державницьке самовизначення поляків, котрі прагнули також мати власну делегацію на Брест-Литовській конференції, але цього їм не вдалося досягти. Представники поляків отримали змогу лише впливати на рішення, що стосувалися статусу й долі польського населення на територіях українських, білоруських і литовських⁵.

Отже, на лютий 1918 р. Україна стає суб'єктом міжнародних відносин у статусі держави, визнаної країнами Четверного союзу (Німеччина, Австро-Угорщина, Туреччина й Болгарія), з якими вона

¹ Нота Народного Комісара Закордонних Справ РРФСР Надзвичайному Делегатові Уряду Польщі Венцковському. 15 квітня 1919 р. // Українська РСР на міжнародній арені: 36. док. (1917-1923 рр.). – К., 1966. – С. 96-97.

² Договір о перемир'їи между армиями русского западного фронта и германскими армиями, действующими против означенного фронта. 21 ноября (4 декабря) 1917 г. // Советско-германские отношения от переговоров в Брест-Литовске до подписания Рапальского договора. У 2 тт. – М., 1968. – Т. 1. – С. 17-19.

³ Телеграма Центрального Виконавчого Комітету Рад України Раді Народних Комісарів РРФСР про єдність інтересів українського і російського народів. 13 (26) грудня 1917 р. // Українська РСР на міжнародній арені: 36. док. (1917-1923 рр.). – К., 1966. – С. 10-11.

⁴ Условия мира, предлагаемые правительством Германии. Берлин, 21 февраля 1918 г. // Советско-германские отношения от переговоров в Брест-Литовске до подписания Рапальского договора. У 2 тт. – М., 1968. – Т. 1. – С. 341-343.

⁵ Телеграмма статс-секретаря ведомства иностранных дел (Германии – авт.) ведомству иностранных дел. Восточный фронт, 21 декабря 1917 г. // Там само. – С. 119-120.

підписала Брест-Литовський мирний договір, з березня 1918 р. й РСФРР підписала з країнами Четверного союзу мирний договір і зобов'язалася визнати УНР та встановити з нею кордон¹. Литва ж опинилася у статусі «спірної території» між Німеччиною й Росією у ході Першої світової війни, статус котрої мав визначатися шляхом реалізації права населення на самовизначення відповідно до норм правової системи, що була юридично чинною на вказаній території на момент укладення договору. Відповідно, щодо Литви виникала правова колізія. Адже литовські території окупували німецькі війська, політичне, господарське життя на них підпадало під дію чинних на момент війни норм міжнародного права, які регулювали статус окупованих територій². Але реалізувати право народів на самовизначення й вести з населенням діалог щодо розбудови системи управління на даній території можна було, спираючись на правову систему Російської імперії. Правова ж система останньої припинила свою дію на більшості території Російської імперії й мала низький ступінь легітимності.

Натомість існував прецедент, створений Українською Центральною радою по реалізації адміністративними одиницями колишньої імперії їх права на обрання уряду, котрий поширював би свою юрисдикцію на території даної адміністративної одиниці через висловлення позиції рішенням міської чи волосної думи³. Адже ступінь легітимності місцевої думи був високим, оскільки вона обиралася населенням адміністративної одиниці й, будучи виборним органом, мала право на представництво своїх виборців. Таким чином, місцеві органи самоуправління легітимізували й адміністративно-територіальний устрій колишньої Російської імперії⁴. Радянський уряд Росії пропонував інший шлях реалізації права народів на самовизначення, через створення Рад, які представляли позицію громади у межах адміністративної одиниці колишньої імперії чи населеного пункту, проте тут сталися розбіжності з українськими національними урядами⁵. Цей спосіб реалізації права на самовизначення підривав не лише правову систему колишньої Російської імперії, а й встановлені норми міжнародного права, особливо зважаючи на стан війни та пов'язане з ним значення політико-правового прецеденту в системі міжнародних відносин. У разі ефективності

¹ Мирный договор между Россией, с одной стороны, и Германией, Австро-Венгрией, Болгарией и Турцией – с другой. 3 марта 1918 г. // Там само. – С. 368.

² Условия мира, предлагаемые правительством Германии. Берлин, 21 февраля 1918 г. // Советско-германские отношения от переговоров в Брест-Литовске до подписания Рапалльского договора. У 2 тт. – М., 1968. – Т. 1. – С. 341-343.

³ Постановление Харьковской Городской Думы 2-го Декабря 1917 года «О 3-емъ Универсалѣ Центральной Украинской Рады» // Центральный архів вищих органів управління України (далі – ЦДАВО), ф. 1115, оп. 1, спр. 9, арк. 42.

⁴ Протокол засідання Військово-революційного комітету 16 листопада 1917 року // Документи Великої пролетарської революції. 3 протоколів і листування Військово-революційного комітету Петроградської Ради 1917 року. У 2 тт. – К., 1940. – Т. 1. – С. 256.

⁵ Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради. 18 (5) грудня 1917 р. // Ленін В. Повне зібрання творів. У 56 тт. – К., 1973. – Т. 35. – С. 138.

радянського способу реалізації права народів на самовизначення, він мав розглядатися як міжнародна практика на майбутній мирній конференції.

Упорядкуванням статусу територій, які перебували у складі колишньої Російської імперії, активно займалися Німеччина й Австро-Угорщина, оскільки їх війська контролювали частину територій колишньої імперії. Але ці держави не мали єдиної позиції щодо реалізації права народів на самовизначення, оскільки між ними були суперечності щодо статусу й майбутнього Польщі, а також на позицію цих держав впливала ситуація на фронтах Першої світової війни, і внутрішнє політичне та економічне становище у цих державах, котре було надзвичайно скрутним і регулярно призводило до перегляду позицій щодо статусу територій колишньої Російської імперії¹. У ситуації з реалізацією права України на державність і встановлення легітимної системи влади німецька окупаційна влада підтримала гетьманський переворот 29 квітня 1918 р. Влада гетьмана П. Скоропадського базувалася на правовій системі колишньої Російської імперії. Керівництво Німеччини розглядало можливість відновлення дії політико-правової системи колишньої Російської імперії, спираючись на Українську Державу П. Скоропадського. Австро-Угорщина в червні 1918 р. відмовилася виконувати таємну угоду щодо створення коронного краю в імперії на основі Східної Галичини та Буковини і визнати Холмщину в складі Української Держави². Німеччина була готова підтримати позицію України в цьому питанні на противагу прагненню австрійського уряду посилити політичний статус Польщі в складі Австро-Угорщини³.

Не вдалося Німеччині й Австро-Угорщині узгодити позицію майбутнього Польщі. Хоча й дійшли згоди щодо правової основи відновлення польської державності через встановлення монархічної форми правління, створивши Регентську Раду і здійснивши до неї вибори на контрольовані німецькими й австро-угорськими військами територіях колишньої Речі Посполитої, внаслідок чого мала відбутися унія Польщі із Австро-Угорщиною, так званий «австро-польський» варіант⁴.

Німеччина за період окупації не врегулювала остаточно правовий статус Польщі й Литви, а в Україні діяв режим гетьмана, котрий мав

¹ Протокол переговорів в імперській канцелярії между представителями Германии и Австро-Венгрии. Берлин, 5 февраля 1918 г. // Советско-германские отношения от переговоров в Брест-Литовске до подписания Рапалльского договора. У 2 тт. – М., 1968. – Т. 1. – С. 290-292.

² (В. Липинський до Міністерства Закордонних Справ Української Держави. – *авт.*). 28/VII, Відень // ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 3, спр. 1, арк. 40 зв.-41.

³ Лист Міністерства Закордонних Справ Української Держави до Цісарського і Королівського Міністерства Закордонних Справ, червень 1918 // ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 3, спр. 1, арк. 7-7 зв.

⁴ Протокол переговоров в имперской канцелярии между представителями Германии и Австро-Венгрии. Берлин, 5 февраля 1918 г. // Советско-германские отношения от переговоров в Брест-Литовске до подписания Рапалльского договора. У 2 тт. – М., 1968. – Т. 1. – С. 294-297.

слабку правову базу легітимності. Режим П. Скоропадського існував завдяки підтримці з боку Німеччини й Австро-Угорщини, котрі зазнали поразки у Першій світовій війні й фактично не мали змоги з листопада 1918 р. забезпечувати функціонування гетьманського режиму. Таким чином, із листопада 1918 р. забезпечувати міжнародно-правову підтримку політичного режиму та уряду в Україні мали змогу лише країни Антанти й РСФРР.

РСФРР ініціює встановлення радянської влади на території України, а країни Антанти надають підтримку політичному керівництву білогвардійських формувань на українських територіях. Спробу отримати міжнародно-правову підтримку від країн Антанти зробив П. Скоропадський, сприяючи розбудові білогвардійських формувань, що стало однією з причин усунення його від влади¹.

Історія відносин між УНР та країнами Антанти брала свій початок з кінця 1917 – початку 1918 р. Відносини були на рівні військових місій країн Антанти на російському фронті проти держав Четверного союзу². Але Брест-Литовський договір, що заклав правові підвалини становлення УНР та її інтеграції в систему міжнародних відносин, ускладнив можливий розвитку відносин із країнами Антанти.

Тому в 1919 р. на території України за поширення на її територію юрисдикції розгорнули боротьбу три політичні сили. Дві були правонаступниками УНР, а саме Директорія УНР й РНК УСРР. Третьою силою було політичне керівництво Добровольчої армії А. Денікіна, яке не визнавало УНР та її правонаступників (Директорію та РНК). Країна Антанти також прагнули відмежуватися від УНР.

У 1919 р. надзвичайно вагомим чинником у державотворчих процесах України й Литви стає Польща, яку підтримували країни Антанти проти поширення радянської влади. Територія Литви у 1919 р. опиняється під юрисдикцією уряду Литовсько-білоруської радянської республіки. Але проти цієї республіки зосереджують основні бойові дії на радянському фронті польські війська, натомість Польща намагалася уникнути активних бойових дій на території України, а що ускладнило становище Добровольчої армії на українському фронті³.

Результати радянсько-польської війни у 1920 р. сприяли становленню національної держави в Литві, а з підписанням Ризького мирного договору між РСФРР й УСРР, з одного боку, й Польщею, з другого, – встановлено радянську владу на території України та визнано її на міжнародній арені.

Із проголошенням незалежності Литва опинилася у стані війни з УСРР, оскільки на той момент територія України перебувала під

¹ Журналъ Совѣта Министровъ 27-го ноября 1918 г. № 146 // ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 3, спр. 1, арк. 71-71 зв.

² Винниченко В. Відродження нації. У 3 тт. – К., 1990. – Т. 2. – С. 118-121.

³ Деникин А. Кто спас советскую власть от гибели // Деникин А. И., фон Лампе А.А. Трагедия белой армии. – М., 1991. – С. 12-14.

юрисдикцією РНК УСРР. Війська Червоної армії, дислоковані на території України, були підпорядковані РНК РСФРР.

У 1921 р. між Литвою та УСРР укладено мирний договір, хоча українські дипломати звертали увагу на те, що УСРР із «окраїнними» державами, до яких належала і Литва, не перебуває у стані війни, тому не має підписувати «мирні» договори¹. Ці договори мають бути договорами взаємного визнання держав, які утворилися на території колишньої Російської імперії. Але для успішної інтеграції УСРР в систему міжнародних відносин у 1921 р. найбільш прийнятною виявилася форма укладення мирного договору з Литвою.

Укладений мирний договір за своїм змістом та формою практично дублював Ризький прелімінарний мирний договір між УСРР, з одного боку, та Польщею, з другого. Цей договір був першим, що забезпечував визнання УСРР з боку держави, яка була визнаною країнами Антанти, а процедура її створення й міжнародний статус урегульовано на Версальській конференції. Тому даний договір мав стати типовим зразком урегулювання відносин між радянськими республіками і державами, які виникли на територіях колишньої Російської імперії й визнаними у рамках Версальської системи повоєнного устрою Європи.

Такий типовий зразок був прийнятний для міжнародно-політичного становища, у якому опинилися Литва й УСРР. Договір, зроблений за типовим зразком-прецедентом, що зміцнював правовий статус Литви на міжнародній арені. Для УСРР і Литви процедура взаємного визнання у статусі країн, що утворилися на територіях колишньої Російської імперії була невідгідною. Литва прагнула інтегруватися в систему міжнародних відносин у статусі держави, що виникла шляхом реалізації народом права на самовизначення². УСРР прагнула зберегти себе правонаступницею УНР³. Тому типовим договором, суть якого була вийти зі стану війни, ці дві держави створювали правову базу взаємного визнання, становлення кордонів та розвитку відносин. Згодом було укладено остаточний мирний договір між УСРР та Польщею на основі прелімінарного Договору 1920 р. й апробованого укладенням договору між УСРР та Литвою.

У період між підписанням прелімінарного договору між УСРР і РСФРР, з одного боку, та Польщею, з другого, для обох сторін важливо було врегулювати прикордонні стосунки між собою та з іншими державами, які утворилися на територіях колишньої Російської імперії.

¹ Доклад Э. Квининга Наркоминодел Раковскому, наркоминодел Чичерину. 6/XII 1920 г., № 35 // ЦДАВО України, ф. Р-4 сч, оп. 1 с, спр. 14, арк. 11-12.

² Из доклада представителя коммунистических организаций Литвы В. Мицкявичуса-Капсукаса на конференции коммунистических организаций оккупированных областей о политическом положении и состоянии партийной работы в Литве. 19-24 октября 1918 г. // Борьба за советскую власть в Литве в 1918-1920 гг. Сборник документов. – Вильнюс: Изд. «Минтис», 1967. – 476 с.

³ Доклад Э. Квининга Наркоминодел т. Раковскому, Наркоминодел т. Чичерину, ЦК РКП т. Крестинскому, ЦК КП(б)У т. Молотову, 14/I 1921, № 8, г. Рига // ЦДАВО України, ф. Р-4 сч, оп. 1 с, спр. 14, арк. 35.

Важливе місце у врегулюванні прикордонних відносин між Польщею та радянськими республіками відігравало питання «польського коридору» та кордону між РСФРР і Литвою. Із окупацією польськими військами Віленської області у 1920 р. РСФРР втратила спільний кордон із Литвою. На радянсько-польських переговорах після укладення прелімінарного договору питання Віленської області і «польського коридору» посідало чільне місце та розглядалося у комплексі з урегулюванням прикордонних відносин із УСРР.

УСРР після укладення Договорів 1920 і 1921 рр. із Польщею мала необхідну правову базу для міждержавних стосунків із цією державою. Натомість Литва не мала такої правової бази, передусім, внаслідок окупації литовських територій польськими військами. Литва визнавала свої кордони з урахуванням своєї етнічної території – Віленської області. У договорі між УСРР та Литвою було закладено позицію, що дві держави визнають кордони згідно з договорами укладеними ними з РСФРР й іншими сусідніми державами¹. Тому під поняттям «сусідні держави» слід розуміти й Польщу. Отже, слід відзначити наявність у цьому договорі правової колізії, адже згідно з Ризьким договором із Польщею УСРР мала визнати Віленську область під юрисдикцією Польщі, з іншого боку, спираючись на правову базу українсько-литовських відносин у вигляді договорів Литви з РСФРР й Ризького договору між РСФРР та Польщею. РСФРР же не визнавала Віленську область у складі Польщі.

В українсько-литовському договорі зазначалося, що Україна й Литва визнають взаємно територіальні межі, врегульовані договорами із «сусідніми державами», у тому числі й Польщею, укладеними до моменту підписання даного договору, тобто стосовно Польщі кордони з нею визнавалися для УСРР згідно з прелімінарним договором 1920 р. Мирним договором між РСФРР й УСРР, з одного боку, та Польщею, з іншого, визначалося, що територіальні суперечності між Польщею й Литвою мають визначатися цими країнами самостійно. Отже, виникала ситуація, за якої було цілковито врегульовано прикордонні стосунки УСРР з усіма сусідніми державами (з Румунією у 1924 р.). Кордон Литви залишався не врегульованим із Польщею до 1938 р. Таким чином, українсько-литовський договір, який з утворенням СРСР став надбанням союзної міжнародно-правової бази, був договором, що визнавав територіальні межі Литви, котрі були недостатньо врегульовані юридично, а тому могли стати приводом для СРСР втручатися у польсько-литовські територіальні суперечності. Правова ситуація навколо цих суперечностей у 1930-ті рр. змінювалася надзвичайно динамічно.

Також українсько-литовським мирним договором було передбачено нейтралітет обох держав у разі війни між державою війська якої

¹ Мирний договір між Україною і Литвою. 14 лютого 1921 р. // Українська РСР на міжнародній арені: Зб. док. (1917-1923 рр.). – К., 1966. – С. 240.

перебувають, за згодою однієї із держав, на її території¹. Цим договором було юридично врегульовано статус Червоної армії на українських територіях. Статус цієї армії регулювався лише законодавством РСФРР і УСРР, українсько-литовським договором було врегульовано її міжнародно-правовий статус на територіях інших республік, утворених на територіях колишньої Російської імперії крім РСФРР. Знову очевидним було значення прецеденту в процесі становлення системи міжнародних відносин, зокрема в проблемному Центральноевропейському регіоні після розпаду Російської й Австро-Угорської імперій.

Ще важливішою позицією українсько-литовського договору було визнання Литвою статусу всіх армій (крім Червоної армії), на території України із моменту проголошення УНР як окупаційних. Така позиція Литви була дуже важливою, зважаючи на те, що ця держава, котра виникла на території, що повністю знаходилася під юрисдикцією колишньої Російської імперії. Слід відзначити, що Литва у 1920-1921 рр. розглядала можливість визнання уряду Директорії УНР².

Отже, в наслідок післяреволюційного процесу дезінтеграції Російської імперії й громадянської війни на її колишніх територіях відбулося утворення політичних суб'єктів міжнародних відносин, які здобули свій статус за двома процедурами. Одні за принципами, закладеними Версальськими договорами, як Польща, Литва та ін., інші за радянським принципом, як УСРР, РСФРР здобули свій статус державних суб'єктів. Але до завершення Першої світової війни і Версальської конференції було закладено правові й практичні підвалини радянського способу самовизначення «окраїн» Російської імперії, узаконені мирною конференцією у Брест-Литовську та її правовими наслідками. Слід відзначити також прецедент існування радянського режиму в Україні та Литві до 1919 р. У ході громадянської війни на територіях колишньої Російської імперії й залучення до неї Польщі, правосуб'єкти опинилися у стані війни між собою, маючи спірні питання й територіальні претензії як у випадках із УСРР і Польщею та Литвою й Польщею у випадку зі статусом Віленської області. Врегулювання взаємовідносин між УСРР і Литвою Мирним договором 1921 р. дало змогу закласти підвалини системи міжнародних відносин у Центральній Європі й політично зміцнити Союз між радянськими республіками та створити підвалини становлення СРСР. Також майбутній Союз Радянських Республік від 30 грудня 1922 р. здобув надійну правову базу інтеграції в систему міжнародних відносин у Європі, активно формуючи основи центральноевропейської системи міждержавних стосунків.

¹ Мирний Договір між Україною і Литвою. 14 лютого 1921 р. // Українська РСР на міжнародній арені: Зб. док. (1917-1923 рр.). – К., 1966. – С. 242-243.

² Наркоминдел Раковському. Копія Наркоминдел Чичерину. 22/XI 1920 г., № 2 (Доповідь Е. Квірінга, представника УСРР на переговорах у Ризі. – авт.) // ЦДАВО України, ф. Р-4 сч, оп. 1 с, спр. 14, арк. 1.

Дослідження політичних і правових наслідків підписання у 1921 р. Мирного договору між Україною й Литвою відкриває можливості розглянути й проаналізувати динаміку відносин у Північно-Східній Європі, зокрема, досліджуючи долю Польщі у 1930-ті рр. та процес інтеграції Литви до складу СРСР у 1940 р. Особливе значення має аналіз значення УРСР, як носія договірно-правової бази з Польщею і Балтійськими республіками у процесі перегляду системи відносин і статусу держав Північно-Східної Європи.

Коваль М.В. (Чернівці)

ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ В. П. ЗАТОНСЬКОГО ПІД ЧАС ГОЛОДОМОРУ 1932 – 1933 РОКІВ

У статті аналізується політична діяльність Володимира Петровича Затонського (1888 – 1938 рр.), наркома ЦКК КП(б)У – наркома РСІ УСРР, наркома освіти УСРР під час голодомору 1932 – 1933 рр. та характеризується його особиста участь у проведенні офіційної політики керівництва ЦК КП(б)У в плані колективізації сільського господарства, організації репресивних заходів проти українського селянства у часи голодомору.

Події трагічних 1932 – 1933 рр. в Україні, коли український народ опинився на межі життя і смерті, до сьогодні не одержали однозначної об'єктивної оцінки у вітчизняному суспільстві. Фундаментальні наукові дослідження, що з'явилися протягом останніх десятиліть, певною мірою проливають світло як на цю, одну із найбільших, трагедію, котра випала на долю України, так і на діяльність і поведінку місцевої політичної еліти того часу. Дані проблеми виступають пріоритетними аспектами в контексті наукових розвідок та програм, що виконуються Асоціацією дослідників голодоморів в Україні.

Одним із активних діячів радянської України виступає Володимир Петрович Затонський (1888 – 1938 рр.), якому довелося бути причетним до багатьох подій, процесів і явищ, що відбувалися в УСРР у 20–30-х рр. минулого століття.

Зробивши аналіз **наукових праць** про голод 1932 – 1933 рр. можна констатувати, що в історіографії відсутнє спеціальне дослідження про місце і роль В. Затонського в політиці тогочасного радянського і партійного керівництва щодо організації чи, навпаки, протидії та подоланню даної трагедії, що набула загальнонаціонального масштабу. Окремі фрагментальні відомості про його політичну діяльність у 1932 – 1933 рр. є в сучасних дослідженнях, присвячених проблемі голодомору, а також на сторінках збірників документів, у матеріалах тогочасної преси тощо.